

PÁRISI LEVÉL.

P á r i s , j u l i u s 1884.

(A párisi protestáns theologiai karhoz beadott dolgozat. Az ifjusági ünnep az oratoir-utczai templomban: Krisztus a Kálvárián Munkácsytól. A párisi theologiai társulat ülése. A halottak: Wurtiz.)

Szerkesztő úr!

A párisi protestáns theologiai kar közelebről egyik magán tanárának Berger Urnak Doctor czimet adott egy dolgozat bemutatására. A dolgozat a francia bibliának a középkorbeli történelmét tárgyalja. Ezt a tanulmányt nem lehet összehasonlítani az akadémiai rendes dolgozatokkal; mert minden tekintetben ezek felett áll s nagyon kitűnő. Valaki azzal mondott róla ítéletet, hogy benediktinus munkának nevezte. Berger ur műve 480 lapra terjed nyolczadrétben. A dolgozat kétszáznál több, az európai különböző könyvtárakban felfedezett régi kézirat összehasonlításának és megvizsgálásának az eredménye. Berger ur a maga kutatásaiban szerencsésebb volt, mint Reuss strasburgi tanár ur 20 évvel ezelőtt, a ki ezt a tanulmányt megkezdette a *Revue de theologie*-ban és a ki hosszas fáradozás után is csak tíz kéziratig érkezett el.

Előre ki kell jelentenünk, hogy Berger ur dolgozatát, mielőtt a theologiai karhoz beadta volna, az academie des Inscriptions már megkoszoruzta volt; ez ugyanis ezt a tárgyát tűzte volt ki az 1879. pályázatra. A kitüntetésnek e jele, a dolgozat derék voltáról tanuskodik. Valódi beccsel bír, azért is, mert ebből a bibliának a középkorban prosaban való fordításai történelmét, Bennard ur dolgozatában pedig, a mely hasonlóan ugyanabban az évben jelent meg, a versben való fordítások történelmét s így már az egész teljes részben¹⁾ bírjuk.

A kéziratok korát teljes biztonsággal megállítván azok eredetét és filiatióját kellett tanulmányozni, hogy a biblia francia fordításainak történelmét meglehessen teremteni. Ezt tette Berger ur a

---

¹⁾ Berger ur könyvének czime: A francia biblia a középkorban. A bibliának középkori legrégebbi prózai fordításainak megvizsgálása, stb.

Bonnard ur dolgozatát is megkoszoruzta a jelzett akademia. Ez a verses fordításokról való tanulmány még nincs kiadva.

szövegeket mind részletesen és tudományosan összehasonlítván. A legrégebb kéziratok a XI. száz év végéig mennek fel. Az első könyv, melyet a nép nyelvére lefordítva találunk, a Zsoltárok könyve; a mi onnan magyarázható, mert a liturgiához tartozott. S a különös, a legrégebb kéziratot a Canterbury apátságban találta, a melyben azon latin szók felibe, melyeket a szerzetesek nem értettek, oda írták a francia fordítást. Ki gondolta volna, hogy a francia Biblia eredetét Angliában kelljen keresni. Azonban hihető, hogy valamely ismeretlen vagy eltévedt kéziratok feltalálása nyomán Franciaországban is találunk francia fordításokat e korból. Annyi igaz, hogy ma a XIII száz év elejéről találunk Franciaországban a Biblia némely könyveinek a használatban volt nyelvre való fordításaira, ilyenek a Királyok könyve, meg a Mennyei jelenések könyve stb. Harmadik Innocens pápának egy levelében említés van téve az Evangeliumok, a levelek, Zsoltárok, Job és más könyvek fordításáról.

Ezek a fordítások mind megtaláltattak. Azonban Berger ur, mikor azokat tanulmányozta, arról győződhetett meg, hogy címök semmi fogalmat sem ad tartalmokról. Így például az ugynevezett evangeliumok fordításában, csak egy csekély rész van abból és a levelek csak a vasárnapokra és a katolikus egyházban szokásos ünnepekre vonatkozó levelek. Mivel a biblia következő részei kivált a valdiak kezdeményezésére fordítottak a használatban levő nyelvre és mivel a XII száz évben és a XIII. közepéig csak oly dolgokat találunk, a melyeket fennebb idéztünk: többé nem állithatjuk, hogy a Valdiaknak használatban levő nyelvre fordított bibliájok lett volna. Csak egy része volt, mely kivonatokból és épületes historiák gyűjteményéből állott. Az egész bibliának használatban levő nyelvre való fordítása csak Szent-Lajos uralkodása alatt jelent meg, melyet a párisi egyetem könyvtárusai szolgáltatottak a közönségnek. Ez a fordítás a Berger ur nyomozásai előtt kevéssé volt ismeretes. A XIV. és XV. száz évek alatt, az a szent gyűjtemény, a mely általán s csaknem kizárólag használatban volt, historiás Biblia név alatt ismeretes, s szerzője Gugort-Desmoulins volt. Ez nem a bibliának a tulajdonképpen való fordítása, inkább oly biblia, mely az egyetemes történelem központja volt. Később V. Károly lefordította a Bibliát Ravul de Presles-vel. Ez az ugynevezett fordítás is csak a Szent-Lajos alatt kiadottak a revisioja.

A sok részletes és teljes fordítás mellett is a Biblia nem igen volt elterjedve a közönségnél. Az egyház ugyanis bár kezdettől fogva nem ellenezte, hogy a Bibliát a használatban volt közönséges nyelvre

lefordítsák, de midőn a valdiak példájából észrevette, hogy a Biblia tekintélye a papság tekintélye felébe kerekedik, megtiltotta a világiaknak, hogy használatban levő népnyelvű Bibliájok legyen. Az üldözés, mely a heretikusok ellen a XV. évszázig dühöngött, és a mely mind a könyveket, mind pedig azokat, a kik olvasták megsemmisítette, a Bibliának fordítását egészen meggátolta. A XV. évszázig csak egy néhány fényes miniatúr képekkel díszített Bibliát lehet találni, a melyek fényüzési cikkek voltak a királyok és nagy urak kezeiben. Ebből lehet megmagyarázni, miért mondhatták, hogy a XVI. évszázban a Biblia teljesen ismeretlen volt. Nem volt teljesen ismeretlen, csak nagyon kevesek kezén forgott, a sokféle üldözés kivévén a nép kezéből. A reform Luther hatalmas szavára kezdődött meg, és a nyomtatás segítségével a Biblia a közönség kezébe került. Az új eszmék hatása alatt a szentkönyv, mely eddig fényüzési tárgy volt, most mindennapi szükség tárgya lett. Most már teljes és új fordításokat találunk francia nyelven. Azt mondom, hogy újakat, éppen nem; ezt a kifejezést új, nem kell abszolút értelemben venni — és éppen ezt mutatta meg Berger ur kézzel foghatólag munkájában. Megmutatja, például hogy a Lefebure meg Etaples-féle fordítások, látható jeleit hordják a XIV. évszázad történelmi bibliájának; aztán megmutatja, hogy a Lefebure javított Bibliája miként lett a katolikus egyház Louvaini Bibliája, és erre a Louvain Bibliára jól reá lehet ismerni a Sacy-féle fordításban. Ezeket mondhatni a katolikus fordításokról; ha a protestáns fordításokat vesszük, azokról is éppen ezt jegyezhetjük meg. Így például az Olivetan Róbert fordításában könnyen észrevehető nyomait látjuk a Lefebure-féle fordításnak; és a legmodernebb fordítás is, az Osterwald-é, az Olivetan-féle kijavított fordítás másolata. Ezt a különös és tanulságos filiatot mutatta ki Berger ur, az által, hogy a modern fordításoktól egészen a XIII. évszázbeli fordításokig vezetett fel nagy biztossággal, és ha a részletes fordításokat is tekintetbe vesszük, egészen a zsoltárok fordítására a franciaországi meg angliai zárdákban tett kísérletekig, melyek sokkal megelőzik a XIII. évszázadot.

Berger ur thesisét csak főbb vonásokkal akartam bemutatni, a nélkül, hogy részletekbe bocsátkozzam, a mi nagyon messzi vitt volna. De ebből eléggé meg lehet itélni annak fontos voltát. A theologiai kar készséggel ismerte el és méltányolta a dolgozat értékét.

Van franciaországban egy társaság, melynek czime: A franciaországi fiatalok keresztény egylete; amerikai

behozatal. Nem tudom, hogy azért, mert nem tudták tekintetbe venni a francia és amerikai szellem közt való lényeges különbséget, vagy mert az alap, melyen ezt a társulatot megalkották, igen keskeny, vagy mert a kör, melyben a társulat mozog, igen szűk; munkássága több év óta is nagyon korlátozott. Pedig kitünő és termékeny eszme, a melyet nem birtak, vagy nem tudtak hasznosítani. Itt is, mint sok más dologban az orthodoxia nagyon elszigetelőnek mutatja magát s ez által kopárrá tett oly mezőt, mely gazdag aratást ígért. Az volt a cél, hogy mindenütt, a hol lehetséges, összegyűjtsék a fiatalságot, hogy együtt foglalkozzanak komoly felolvasással, gondolkodáskörökbe eső különféle vallási, irodalmi és más tárgyak megvitatásával, nem zárván ki az illő mulatságokat sem. E helyet összegyűjtötték a fiatalságot, hogy kizárólag vallásos inkább vagy kevésbé theologiai tárgyat fejtegetsenek. S mi történt? Nehány hónap mulva a sorok gyérülni kezdettek, a gyülestermek üresek lettek. Több társulat megszűnt az unatkozás miatt; magok bevallották. Jelenleg alig van harmincz departementben ily társulat, s ezeknek is nagyon kevés működő tagjok van. A legnépesebb, legvirágzóbb csoport kétségkívül a párisi. Igaz, hogy kivételes állapotban van, s kiváló emberek istápolják, a kik jobban megértették, mint mások, hogy mi az egylet célja, s mit kell tenni annak elérésére.

A múlt évben a Párisi egylet egy innepélyt szervezett s annak „a z if j u s á g ü n n e p e” czimet adott, s a mely összehozta a párisi egylet különböző csoportjaihoz tartozó mindkét nemű fiatalokat az oratoir utcai templomba. A folyó évi ünnep, — mely e szerint a második volt, teljesen sikerült. A nagy templom, melyet egy tehetséges festő virágokkal, alkalmi festvényekkel stb. szépen feldíszített, egészen megtelt. — A gyűlésen Dr. Monad Gusztáv ur elnökölt, megnyitó beszédét az ifjuság és ezt környező hallgatóság kedvesen fogadta. Utána Bersier ur beszélt. Nem szükséges, hogy szónoki tehetségét dicsérjem, mindenki ismeri. Jól tudott egészen ifju hallgatói álláspontjára helyezkedni, ezek élénken is megtapsolták. Csak egy helyet akarok idézni ebből a jeles tanácsokkal teljes beszédből: „ha azt akarjátok, hogy szivetek egykor tiszta legyen, hogy a német költő szeint, az ég angyalai és nemes gondolatok meglátogassák, ne engedjétek meg, hogy rossz gonkolatok foglalják el. Ha valamit építeni akartok, ne tegyetek romokat annak alapjául.”

A keresztény egylet központi bizottmányának elnöke szólott Bersier ur után, ki ki emelte, hogy az ifjuság közül mily kevesen tagjai az egyletnek, most, midőn az emberek akkora buzgalmat tanusitanak mindenféle, csak nem vallásos célú egyletek alapításában.

Még három más szónok beszélt jeles szavakban bátoritván és kitarásra buzdítván az ifjúságot, mely, miként látszik, nem fáradott ki. Kiemelem különösen Hollard urnak az eszménynek az életre való hatásáról tartott értekezését, mely szerint az emberi élet eszmény nélkül elveszti kellemét. És végül Appia urnak anekdotákkal, elmés ötletekkel teljes, humoros beszédét, Appia ur nagy pártolója a pogány népek közt való missionak; beszédének is nagyobb része a missiokkal foglalkozott. Azt hiszem, hogy közöttünk, a mi társadalmunkban, annyi tennivalónk van mindig az eszmény emelésére, melyről Hollard ur az imént beszélt, hogy mindenekfelett a missio ez ágára kellene hatnunk — a belmissiora. Nem kell azonban azt gondolni, hogy én hibáztatok a pogányok közt való missiot; csak másodrendűnek tartom. Az ifjúság ez ünnepe minden esetre érdekes volt, és kedves emléket hagy azoknak az ifjaknak, a kikért rendeztetett, a szivökben és lelkökben. Hollard ur egy oly óhajást fejezett ki, mely megérdemelné, hogy valósitassék: azt óhajtja, hogy a keresztény unio mellett, mivel ez kizárólag vallási dolgokkal foglalkozik, szerveztessék egy kör (olyan angolos club), a hol a komoly fiatal emberek összejöjjenek, hogy olvassanak, beszélgessenek, vitatkozzanak stb., szóval, „hogy eltöltsék az estvét s ne legyenek rosz társaságban.“

Ön még nem felejtette el a bámulat kifejezését, mely ezelőtt három évvel mindenütt felhangzott Munkácsy ur festményének, *Krisztus Pilátus előtt*, látására. A műértők egyhangulag dicsérték a mesteri módot, a melylyel a festő tárgyát felfogta és kivitte. Új volt, szép volt. A Krisztus eléállítása egészen új volt, hogy ugy szóljak inkább emberi volt, következőleg realisabb és ennélfogva valódilag szebb; adjuk ehhez, hogy a végkivitel teljesen megfelelt a felfogás valódiságának. A metszés népszerűvé tette nálunk Krisztust Pilátus előtt.

Krisztus a Kalvárián, mely természetes folytatása a Krisztus Pilátus előttnek, a Rochefoucauldt utczai kiállításban, épen annyira bámult, sőt még feljűlmulja amazt. Feljűlmulja abban az értelemben, hogy Munkácsy ur tehetsége nem csak bebizonyult, de még sokat is emelkedett és merész kivitelben kifejezést nyert. Tudós és jeles colorissának mutatta be magát kerülván a mindennapiast és szokásost. A rajz tisztasága, a szinezet gazdagsága, a csoportozatok kitűnő be rendezése, a különböző alakoknak annyira igaz, mondhatnám tap pintható kifejezése Munkácsy ur új compositioját valódi mesterművé emelik.

Nem lehet semmi meghatóbb, tragikaibb, mint a Kristus keresztyének lábánál Szent-János és a három Mária csoportulata. Ennek a három nőnek vonásaiban, tartásában, taglejtésében oly valódi fájdalom, oly természetes kétségbeesés van, s az ember azt annyira szívből jönni látja, hogy annak hatása megragadó és megható. És a három közül mindenik mennyire kifejezi azt a jellemet, mely sajátja, a melyet az Evangelium neki tulajdonít! Azt mondhatni, hogy mindenik saját jelleméhez képest fejezi ki fájaldalmát nagyítás, tettetés és képmutatás nélkül. Nem kevésbbé bámulandó a Munkácsy ur művén az a kifejezés, a mely a Szent-Lukács szerént a látványra összegyűlt sokaság egyes alakjait jellemzi. Mennyire le lehet olvasni ezekről az arcokról és taglejtésekről azokat a különböző érzelmeket, a melyek lelkisítik: némelyek buslakodnak e tragikai kimenetelen, mások megelégedettek, mások közömbösök s nem tulajdonítanak annak nagy fontosságot. Ez az egész sokaság, mely (Szent Lukács szerént) nagyobbára nőkből állott, levonul a Kalvária hegyről, hogy bémenjen Jeruzsálembé; a keleti tündöklő viseletek változatoságát a festő jól felhasználta a színezet harmóniájára. Mind ez bámulandó módon ki van fejezve; a kifejezést emeli a gyászoló égnek komor hangulata, mely a szomorú jelenethez gyászszal csatlakozik. Egészben véve a Krisztus a Kalvárián oly festő műve, kinek nagy érdeme és nagy jövője van, mert tehetsége még nem érte el tetőpontját. — És midőn a valódi művészet barátai a Rochefoucaultt utczában Munkácsy ur két képét Krisztus Pilátus előtt és Krisztus a Kalvárián nézik, habár némelyek az elsőt, mások az utolsót becsülik többre, mindnyájan egyhangulag bevallják, hogy szemök előtt a történelemnek egy mesterileg tolmácsolt szép lapja fekszik.

A párisi theologiai társaság május végén tartott ülésében oly tárggyal foglalkozott, a mely nagyon érdeklí a történelmi bírálatot és exegesiszt, különösen nehány hónap óta. Értem azt a könyvet, melyet Bryennios Nicodemiai metropolita adott ki a mult decemberben e czim alatt. *Αἰσακή τῶν ἑὸδεκα Ἀποστόλων.**)

Ennek a kis könyvnek a felfedezése több oly gyanítást erősített meg, melyet a bírálók valamely ilyenféle irat létezéséről korábban nyilvánítottak; de most, miután az iratot felfedezték, más kérdések merülnek fel; például: mikor keletkezett; tartalma eredetie vagy más iratokból van kölcsönözve stb. Ezt tárgyalta a májusi gyü-

*) Fennebb közöljük.

lésben Bonet Maury tanár ur. Dolgozata hosszúsága mellett sem volt teljes. Ugyanis az iratnak csak külső körülményeivel foglalkozott és semmit sem a belsővel, tartalmával és értékével. Ezért hézagos s ezért szeréntem sokat árt az irat keletkezése korának meghatározására vonatkozó érveléseinek. Bonet ur az irat keletkezését a második évszáz közepére teszi, a mi nagyon kérdéses. Határozottan állítja, hogy a $\Delta\tau\delta\alpha\chi\acute{\iota}$ több része Barnabas leveléből van véve; továbbá, hogy a montanista tanok abban megvannak. De ezek az okok éppen ellene fordulnak, hisz az irat tartalma felett folytatott vitában megmutatták, hogy épen a Barnabás levele és sok egyéb vétegett abból; montanista tanokat pedig csak kifejezések elferditésével lehet találni, mert nincsenek benne. Különösen Sabatier tanár ur támadta meg az előadó érveit, s igyekezett például az urvacsorára vonatkozó darabból kimutatni, hogy az irat a második évszáz felénél előbb keletkezett. Erős ok gyanánt hozza fel a vándor predikátorokra vonatkozó javaslatokat s ezeknek Szent Pál hasonlataival való feltűnő hasonlatosságát. Megmutatta, hogy azok a kifejezések, melyekről Bonet Maury ur azt állította, hogy a montánistáké, nincsenek meg az új testamentumban. Azt a következtetést állította fel, hogy a $\Delta\iota\delta\alpha\chi\acute{\iota}$ -ban minden arra mutat, hogy az a második évszáznak legalább is az elejéről való. Egészben véve Bonet Maury ur dolgozata nagyon lelkiismeretes, s mutatja, hogy szerzője ismeretes a bírálat nehezebb kérdéseivel. Azonban bár mindenki elismerte a dolgozat jelességét, mégis azt ajánlották, hogy egészítse ki dolgozatát magának az irat tartalmának megvizsgálásával, mely vizsgálat hihetőleg változtatni fogja azt a megállapodást, a melyre ez első dolgozatában jutott. Meglehet tehát, hogy a közelebbi télen tartandó üléseink valamelyikén ismét foglalkozni fogunk evvel az érdekes tárgygal.

A halál újból váratlan és őszinte fájdalmat okozott nekünk, a midőn egyik legjelesebb tudósunkat Würtz urat véletlenül elragadta. Würtz ur protestans volt, lutheranus, egyike a consistorium legkedveltebb tagjainak s elnöke a parisi theologiai karnál a tudományok emelésére alakult társulatnak. Ha életrajzát megakarnók írni, megkellene írunk a szerves vegytanban az utóbbi 30 év alatt tett legjelentékenyebb felfedezések történelmét.

Würtz Strasburgban született 1817-ben; tanulmányait végezve orvosi pályára lépett; azonban a vegytan levén kedvencz tudománya és tanulmányainak tárgya, Párisba jött, hol csakhamar a híres

Dumasnak tanítványa, segéde s az ő visszavonulásával helyette az orvosi vegytan tanára lett az egyetemen. Több bel- és külföldi tudós társaságnak volt tagja és alapítója; 1881-ben örökös senator lett. Nevezetesebb művei: A vegytan philosophiája 1 köt. Az orvosi vegytan tudománya 3 kötet. A tiszta és alkalmazott vegytan szótára 3 kötet.

CHARRUAUD.

ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

(Mely elmondott Szentháromságon az unitáriusok egyházköri gyűlésén
1884. július 7-én.)

Üdvözöllek mindnyájatokat a ma fényes hajnali csil-
lag ragyogásával, mely az Ur Jézus szelleme; azzal
a békeességgel, melynek törvénye a szeretet; azzal az aka-
raterővel, melynek nyilvánulása az áldozatkészség!.. Eb-
ben voltak nagyok a mi hitelődeink, ebben kell, hogy mi is kitün-
jünk a világ előtt. Tudomány, szeretet, áldozatkészség — hitünk e
szentségeinek jelszavával üdvözöllek én szentháromsági kedvelt hi-
veink és titeket szeretve tisztelt pályatársaim!

Ti magatok mondjátok meg: mi az ember, ha a tudomány szö-
vétneke utat nem jelöl léptei elé?.. egy szánandó anyagtömeg, mint
a Prometheusz embere, egy szerencsétlen vak koldus, ki ösmeretlen
helyen, vezető nélkül bolyong kietlen utain..

Ti magatok mondjátok, meg: mi a vallás, ha a józan tudomány
életadó fénysugarai nem hatják át annak minden betűjét, szellemét?...
örjült sybillák mystikus könyve, mely babonára. mágiára, vak fana-
tizmusra vezet!...

Vallás, mely a kebelnek nyugalmat, a léleknek üdvöt ad; val-
lás, mely a méltatlan szenvedések tövis koszorujának fájdalmait
boldogsággá, a testi halált lelki életté átváltoztathatja: csak a
lelkiismeret szabadságával, a tudomány világával
létrejött vallás lehet. Azért int édes üdvözítőnk: legyetek töké-
letesek; azért buzdít: ösmerjétek meg az igazságot és
az igazság szabadokká tészen titeket.

A való igazság megismerésére tehát nélkülözhetetlenül
szükséges: a lelki miveltség, a tudomány...

Hitelődeink a józan tudományt tették szent
vallásunk alapköve, fundamentoma gyanánt s azt min-
denek felett becsülték, szerették és ápták...

Legfőbb gondjuk volt jól rendezett iskolákat alapítani. És hogy
őseink helyesen gondolkodtak és cselekedtek, mutatja szent vallásunk
háromszázéves történelme. Azt a szent erőt, melyen a pokol fegy-